

Т.В. Степанова'

ПРИНЦИП АРБІТРУВАННЯ ЯК ОСНОВНИЙ ПРИНЦИП ГОСПОДАРЬСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

В зазначеній статті розкриваються характерні риси принципу арбітрування який притаманний господарському судочинству. Автор доводить доречність включення означеного принципу до Господарського процесуального кодексу України як специфічного та характерного господарському процесу.

Ключові слова: принципи судочинства, арбітрування, господарський процес, примирення.

Принципи - це керівні засади, які визначають характер правового регулювання відповідних відносин [1, 24]. «Правовий принцип (виражений мінімумом тексту) містить набагато більше інформації, ніж конкретна і багатослівно викладена норма» [2, 98], - справедливо вказував Ю.В.Кудрявцев. Принципи призначені відігравати роль «стиснутої пружини», енергія якої збільшує цілеспрямованість і точність дії норм.

Будь-якому різновиду судочинства властиві певні основоположні засади - принципи. Їх глибоке вивчення має важливе значення для визначення особливостей того чи іншого виду процесу, його своєрідності. Завданням даної статті є аналіз принципу арбітрування, властивого в Україні лише господарському судочинству, та визначення його ролі в процесі на даний час.

Слово «принцип» - термін латинського походження, означає «основа», «засада». Виходячи з цього етимологічного значення слова, принципами господарського процесуального права називають його фундаментальні положення: основоположні правові ідеї, що пронизують всі господарські процесуальні норми та інститути, що визначають таку побудову господарського процесу, який забезпечував би винесення законних і обґрунтованих рішень. Оскільки принципи господарського процесуального права застосовуються в господарському судочинстві, остільки вони є не тільки принципами права, але одночасно і принципами господарської судової діяльності (господарського процесу).

У ст. 4 Закону України «Про господарські суди» [3], що втратив чинність з прийняттям Закону України «Про судоустрій України» [4], зазначалися наступні принципи організації і діяльності господарських судів:

- 1) законність;
- 2) незалежність, в тому числі і від органів законодавчої і виконавчої влади, і підкорення тільки закону;
- 3) рівність всіх учасників судового процесу перед законом і господарським судом;
- 4) змагальність сторін і свобода в наданні ними господарському суду своїх Доказів і в доведенні перед судом їх значущості;

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та господарського права Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

© Т.В. Степанова, 2008

- 5) арбітрування;
- 6) гласність і відкритий розгляд справ, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної і комерційної таємниці або коли обґрунтовані заперечення однієї з сторін;
- 7) обов'язковість виконання рішень, ухвал, постанов суду.

Принцип, що характерний лише для господарського судочинства принцип арбітрування. Даний принцип означає сприяння досягненню угоди між сторонами. Тому в процесі підготовки справи до розгляду та вирішення спору господарський суд повинен дотримуватися цього принципу. Суть його полягає в тому, що при вирішенні господарського спору основною метою арбітра є приведення представників сторін до законної угоди, яка фіксується у рішенні суду. У випадках, коли сторони не змогли прийти до угоди або угода не відповідала закону, арбітр ухвалює рішення, яке може збігатися з позицією однієї із сторін або ґрунтуватися на позиції судді щодо даного спору.

Застосування арбітрування в господарському процесі виключає також можливість виникнення інших подібних спорів. Так, часто представники сторін виявляли в процесі арбітрування причини спорів, а також недоліки в роботі підприємств, установ та організацій, вживали заходів до їх усунення.

Позитивна роль означеного принципу призвела до того, що до 2001 року цей принцип докорінно укріпився в арбітражному судочинстві. Але в ході так званої „малої” судової реформи арбітрування було виключено з ГПК як принцип господарського судочинства. Його місце зайняв принцип змагальності, на якому побудований сучасний господарський процес.

Дійсно, інтереси однієї сторони протилежні інтересам іншої. Виходячи з цього, деякі дослідники доходять висновку, що важко знайти солідарність інтересів як принцип процесу, тому вже не діє принцип арбітрування як метод вирішення спорів самими сторонами під керівництвом судді господарського суду, оскільки в ринкових відносинах господарює непримирима конкуренція [6, 19]. Тому вони вважають, що принцип арбітрування втратив своє значення.

І хоча, як вже було вказано вище, в ході реформи 2001 року означений принцип був виключений з ГПК України, але визнати це таким, що відповідає стану з розгляду господарських справ на даний час, не має підстав. Спробую обґрунтувати означену позицію.

По-перше, суду (судді) в більшості випадків складно самому, без допомоги сторін, всебічно, повно та об'єктивно з'ясувати всі обставини справи та ухвалити законне, обґрунтоване і справедливе рішення у справі. Це пов'язано не тільки з динамічністю господарського законодавства, але і з динамічністю відносин між сторонами у спорі. Адже сторони можуть до винесення рішення домовитися про відстрочення або розстрочення боргу, укласти мирову угоду, нарешті, одна сторона може сплатити борг іншій стороні, у зв'язку з чим зникає або змінюється предмет спору. Суддя може не „встигати” за змінами в ході вирішення спору, і сторони повинні допомогти йому в цьому.

По-друге, слід зазначити, що наявність принципу арбітрування жодним чином не ущемить права сторін, оскільки зміст прав сторін, що ґрунтується на принципі диспозитивності, дає їм можливість прийти до угоди. У цьому сенсі представляється прийнятним шлях, по якому пішов російський законодавець, що передбачив замість принципу арбітрування можливість досягнен-

ня сторонами мирової угоди, яка оформляється письмово, затверджується арбітражним судом, про що виноситься ухвала, яка вказує про припинення провадження у справі (стаття 121 АПК РФ) [5].

Однак автор не бачить суперечності в одночасній наявності принципів диспозитивності та арбітрування, оскільки вони мають різний предмет впливу. За тією ж підставою принцип змагальності також не виключає можливості застосування при розгляді справ принципу арбітрування.

Сутність принципу змагальності полягає в тому, що зацікавлені у вирішенні справи особи мають право відстоювати свою правоту в спорі шляхом предствалення доказів, участі в дослідженні доказів, представлених іншими особами, а також шляхом висловлювання своєї думки зі всіх питань, що підлягають розгляду в судовому засіданні. Тобто сторони змагаються перед господарським судом, переконуючи його за допомогою різних доказів в своїй правоті.

Аналізуючи основні положення ГПК, цілком справедливо відзначається, що роль суду в процесі не зводиться до пасивної ролі глядача процесуального змагання сторін. Суд зорієнтований на активну участь у встановленні фактичних обставин, проте не як самостійний дослідник, а як помічник і радник сторін. Він не зобов'язаний сам збирати докази й довідки, проте повинен дбати про належне з'ясування обставин справи і з цією метою ставити сторонам питання та вказувати на неповноту наданих доказів. Таке сприяння сторонам є не тільки правом суду, але й обов'язком. Суд не може відмовити в задоволенні позову з тих підстав, що вимоги позивача залишились для нього неясними і незрозумілими, або задовольнити позов тому, що відповідач не надав доказів на підтвердження якої-небудь обставини, яку вважав такою, що не має істотного значення, тоді як на думку суду вона була дуже важливою.

По-третє, чинне українське законодавство закріплює низку принципів господарського процесуального права, що створюють у сукупності взаємопов'язану систему. Під системою розуміються безліч елементів, що знаходяться у відповідних відносинах і зв'язках один з одним, що створюють певну цілісність, єдність. Відповідно система господарського процесуального права включає всю сукупність принципів даної галузі права в співвідношенні і взаємозалежності. Система принципів господарського процесуального права являє собою певне цілісне коло, при цьому кожний з принципів послідовно розкриває зміст галузі права загалом.

Всі принципи галузі взаємопов'язані і взаємообумовлені. Повне уявлення про галузь права і кожний з її принципів можна отримати, вивчивши всю систему галузі в зіставленні і взаємодії.

Саме тому представляється незрозумілим обов'язковість заміни одного принципу іншим - зокрема, принципу арбітрування на принцип змагальності. Адже ці принципи не є такими, що виключають один одного. Тому незрозумілим представляється обґрунтування одночасного виключення принципу арбітрування та включення до ГПК України принципу змагальності.

Адже предмет спрямування дії цих принципів є різним. Арбітрування спрямовано на орієнтацію суду на врахування інтересів сторін та законності. Змагальність спрямована на активність сторін у доведенні суду своєї позиції.

По-четверте, повноваження господарського суду щодо прийняття рішення за певної наявності домовленості між сторонами процесу не виключено з

чинного ГПК України. Так, відповідно до частини третьої ст. 1 ГПК України „угода про відмову від права на звернення до господарського суду є недійсною”.

Ст. 22 ГПК закріплює право позивача відмовитись від позову або зменшити розмір позовних вимог, а відповідача - визнати позов повністю або частково. При цьому частина шоста означеної статті встановлює, що господарський суд „не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем, якщо ці дії суперечать законодавству або порушують чийсь права і охоронювані законом інтереси”.

У разі визнання відповідачем позову господарський суд приймає рішення про задоволення позову за умови, що дії відповідача не суперечать законодавству або не порушують прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб (частина п'ята ст. 78 ГПК України).

Навіть можливість припинення провадження у справі ставиться у залежність від активної позиції суду (судді). Суд припиняє провадження у справі, якщо:

„...4) позивач відмовився від позову і відмову прийнято господарським судом” (тобто така відмова може бути судом і не прийнята);

„7) сторони уклали мирову угоду і вона затверджена господарським судом” (тобто суддя може і не затвердити запропоновану сторонами мирову угоду).

Те саме стосується права суду прийняти чи не прийняти відмову від апеляційної та касаційної скарги (ст. 100, 111^б Кодексу), що також потребує активних дій суду - винесення відповідної ухвали.

Таким чином, автор наполягає на доречності повернення принципу арбітрування до змісту Господарського процесуального кодексу України та господарського судочинства взагалі. Закріплення даного принципу в якості основоположної засади господарського процесу не тільки виявляє особливості, відмінності даного різновиду судочинства, але й звертає увагу суддів, учасників процесу, теоретиків-процесуалістів на основну мету господарського процесу. Безперечно, використання даного принципу можливо лише в межах закону, і у випадку наявності порушень принцип арбітрування не повинен використовуватися. Однак учасники процесу і суддя в першу чергу повинні розуміти сутність судового розгляду як пошук взаємовигідного компромісу між сторонами конфлікту.

В теорії процесуальних галузей права (цивільного, господарського) принципи прийнято класифікувати за об'єктом регулювання на організаційні (ті, що визначають устрій господарських судів) та функціональні [6, 20; 7, 22] (ті, що визначають процесуальну діяльність суду і учасників процесу). До перших належать: здійснення правосуддя тільки судом, виборність суддів, поєднання одноосібного і колегіального засад в розгляді і вирішенні справ, незалежність суддів, гласність судового розгляду, національна мова судочинства. Функціональними принципами є законність, об'єктивна істина, змагальність, процесуальна рівноправність сторін, усність судового розгляду, безпосередність, безперервність судового розгляду.

При цьому принцип арбітрування складно віднести до якоїсь однієї групи принципів. З одного боку, даний принцип визначає устрій господарських судів, організацію їх діяльності, тобто є організаційним. З іншого - його використання

визначає процесуальну діяльність учасників процесу і, в першу чергу, суду, як було вказано вище; тому доречно вважати його функціональним принципом господарського судочинства.

у зв'язку з цим правильною представляється позиція, що немає принципів тільки організаційних або тільки функціональних [6, 20]. Ці групи взаємопов'язані, причому нерідко один і той самий принцип виступає і як організаційний, і як функціональний.

Система принципів господарського процесуального права являє собою певне цілісне утворення, при цьому кожний з принципів послідовно розкриває зміст галузі права загалом. У залежності від того, в одній або декількох галузях права діють відповідні принципи, їх можна поділити на конституційні (загальні), міжгалузеві і специфічні (галузеві) [8, 119; 9, 78].

Оскільки принцип арбітрування є основоположною правовою ідеєю, що пронизує, на думку автора, всі господарські процесуальні норми та інститути, слід віднести даний принцип до специфічних (галузевих) принципів господарського судочинства. Вважаємо, що крім всього вище перерахованого, треба звернути увагу на те, що, виступаючи серед норм господарського процесуального права як основні засади, принципи складають “каркас” всієї галузі господарського процесуального права.

Виникнувши на основі нових поглядів на роль і значення судової влади в суспільстві, принципи стають важливими передумовами розвитку і вдосконалення процесуального законодавства в напрямі, що забезпечує належний захист господарськими судами прав організацій незалежно від форм власності і громадян - підприємців.

Принцип арбітрування має позитивний характер при вирішенні господарських справ. Виключення його законодавчого закріплення створюватиме перешкоди для реалізації основних завдань господарського судочинства. При цьому, безумовно, означений принцип доречно трансформувати, враховуючи реалії ринкової економіки та конкуренції у сфері господарювання.

Література

1. *Хозяйственное право: Учебник / Под ред. В.В.Лаптева.* - М.: Юрид.лит, 1983.
2. *Кудрявцев Ю.В. Норма права как социальная информация.* - М.: Юрид.лит., 1981.
3. *Об арбитражном суде: Закон Украины от 22 июля 1991 г. // Відомості Верховної Ради України.* - 1991. - № 36. - Ст. 469.
4. *Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. // Відомості Верховної Ради України.* - 2002. - № 27-28. - Ст. 180.
5. *Снисаренко Л. Отказ от рудиментарных институтов должен способствовать осуществлению правосудия II Юридическая практика.-1998 - № 10 (68).*
6. *Абрамов Н.А. Хозяйственно-процессуальное право Украины: Учеб. пособие (курс лекций).* - Х.: Одиссей, 2003.
7. *Васильев С.В. Хозяйственный процесс: Учеб. пособие.* - Х.: Эспада 2006.
8. *Побирченко И.Г. Советский арбитражный процесс.* - К., 1988.
9. *Абова Т.Е. Арбитражный процесс в СССР.* - М., 1985.